

Debatt

»Figurinen» fra Pryssgården – et alternativt tolkningsforslag

En arkæolog gør sig en tanke om en kontekst, en oldsag eller et billede. Tanken er, som alle tanker om forhistorisk virkelighed, en hypotese. Nogle finder tanken plausibel, de vil sandsynligvis inddrage den i deres egen fortolkningsverden. Andre finder tanken usandsynlig, urimelig eller forkert. De vil ignorere den eller modsige den. Sådan fungerer den slags nu engang. Det er først, når tanken af dens tilhængere bliver viderebragt som et faktum på linie med de få arkæologiske fakta/data vi nu har, nemlig oplysninger om sted, materiale og kontekst, at vi får et problem. Så er tanken ikke længere et blandt flere mulige forslag vedr. det pågældende emne. Nu er den blevet til den rigtige tanke om det. Det gør en himmelvid forskel fra den første tanke. Tænker man og arbejder man på den måde, skrider bevidstheden om, hvor grænsen mellem kendsgerning og illusion/hypotese går. Jeg synes, at man ser den slags hyppigere i svensk arkæologi end i dansk, måske fordi der ikke lanceres så mange tanker i dansk arkæologi?

I de seneste år har også svenske arkæologer studeret fortidens spor ud fra rituelle, kultiske og religiøse synsvinkler og tilgange i stigende grad. For os, som voksede op i en generation, hvor det nærmest var uartigt, i hvert fald uvidenskabeligt, at tro at man kunne studere og tolke religiøse fænomener på grundlag af materielle kilder, er bølgen somme tider overvældende.

Trenden er ikke mindst mærkbar i bronzealderforskningen, hvor f.x. kogestensrøser og kogegruber nu primært tillægges rituelle årsager. Affald er ikke længere alene affald i ordets normale forstand, men noget man behandlede ud fra rituelle motiver og rumsterede med af andre end rent praktiske grunde.

Jeg vil her blot gå lidt nærmere ind på et enkelt eksempel, hvor en tolkning af en unik old-

sag, eller rettere stumperne af den, lynhurtigt er blevet til den ubetvivlelige sandhed.

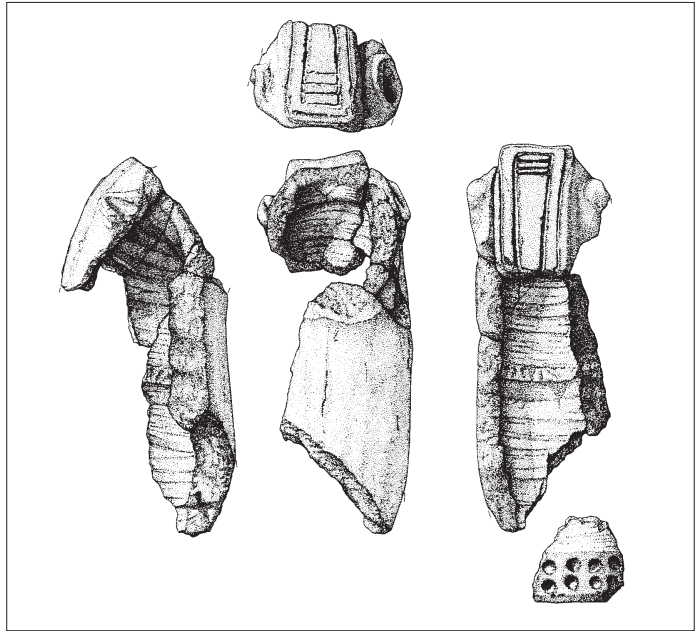
»Figurinen» fra Pryssgården

Det drejer sig om den ukomplette cylindriske lergenstand med desværre sparsomt bevarede rester af et ikke specielt karakteristisk hoved på den ene, ombøjede ende (fig. 1). Stykket er fra den velundersøgte og velpublicerede store boplads Pryssgården i Östergötland og er præsenteret selvstændigt her i *Fornvännen* (Stålbom 1997) og i den aldeles fortræffelige fremlæggelse af pladsen (Stålbom 1995, s. 54–65, fig. 7; Bornahlquist 1998 fig. 111; 2000, s. 122).

Det opsigtsvækkende er rester af en fragmentarisk cylindrisk, 15 cm høj lergenstand bøjet i den ene ende, hvor der er to udvækster på bøjningens yderside, som sikkert korrekt opfattes som ører. På yderside af bøjningen er en lang, firkantet liste med furer, »en stiliserad hårfläta» (Kaliff 1999, s. 59). Desværre mangler selve afslutningen i denne ende. Det opfattes som resultat af at »ansigtet» er slået af: »vid något tillfälle tagit kraften ur figurinen» (Stålbom 1998, s. 130). Bruddene er gamle. Idersiden viser nogle meget markante parallelle striber, der opfattes som spor af en bevikling med organisk materiale (bast?) om en vel ca. 3 cm tyk stang, mens leret blev formet. Godset beskrives som groft magret, meget lignende forrådskarrene fra pladsen. Tegningerne viser ikke ligefrem en grov magring, men på fotoet (Bornahlquist 2000 fig. 31) ses grove magringskorn. Det for tolkningen vigtige »ansigtspartis» forside vises desværre ikke, og snit gennem cylinderen illustreres heller ikke. Ved den slags vigtige fund bør dokumentationen være fuldstændig.

»Mycket talar för en mytologisk gestalt». Røret tolkes som »Gudinnan med kärlet» (Stål-

Fig. 1. »Figurinen» fra Pryssgården: et blæsebælgmundstykke (Stålbom 1997 fig. 2). 12,5 cm lang. Diameter 4,5 cm.
—The »figurine» from Pryssgården: a bellows nozzle.

bom 1998, s. 132). Citaterne viser, at der lægges en del i tolkningen allerede ved præsentationen. I betragtning af den betydning som stykket tillægges både på dette indledende stadium og senere ville man forvente en komplet præsentation af associationerne, både fund og »Befunde», d.v.s. en detaljeret beskrivelse af anlægget og de i det fundne oldsager.

På planen (Borna-Ahlquist 2000 fig. 19) er anlægget (no 50680) ikke markeret. Flere små pletter ses, men hvilken er den rette? Det skal ligge i nærheden af husene 166, 170 & 174 iflg. s. 122, og de hører til fase A-B (iflg. Borna-Ahlquist 2000 fig. 9). Vi får at vide, at cylinderfragmenterne lå spredt i anlægget, som var »en relativt liten anläggning» i et brændt lag (Stålbom 1998); snit savnes. Vi får også at vide, at i et brændt lag med mange kogesten og »sot» fandtes et helt lerkar og skår af to andre kar (Stålbom 1998 fig. 93a & 111). Laget indeholdt forholdsvis mange »sådeskorn», lidt brændte ben af husdyr og en »malstenslöpare». Jeg ville godt have haft mere præcise angivelser af »anlæggets» dimensioner og karakter. Hvordan kunne det afgrænses mod det brændte lag, eller er det brændte lag selve anlægget? Hvordan

hænger det sammen med de øvrige anlæg på pladsen? Det lille kar fig. 111b skal være fundet i et lysere bundlag. Hvordan forholder dette lag sig til resten af anlægget – er det en ældre fase? Var der også stumper af cylinderen i dette bundlag?

De tre lerkar beskrives og afbildes, men er desværre ikke så karakteristiske, at de kan dateres præcist – et tilbagevendende problem i yngre bronzealder. Karret fig. 93a ligner for mig mere jernalder. Det hele kar synes at være en stor udgave af det ene sammensatte kar (Stålbom 1998 fig. 111). De to andre kar har næppe været meget større end den cylindriske genstand.

Laget kan ikke dateres nærmere end yngre bronzealder eller tidlig jernalder ud fra keramikken (Stålbom 1998). Den skånske boplads Fosie IV:s A-keramikfase bruges til datering af Pryssgårdenkeramikken, så vi havner altså en gang i periode IV-V. En ^{14}C -datering giver 902–807 cal BC (1 sigma), men det fremgår ikke, om det er trækul eller korn der er dateret (Borna-Ahlqvist & al. 1998, s. 163 ff).

I betragtning af hvor liberale man normalt er i svensk arkæologi med at anvende ^{14}C -dateringer undrer det mig, at man ikke forsøgte en

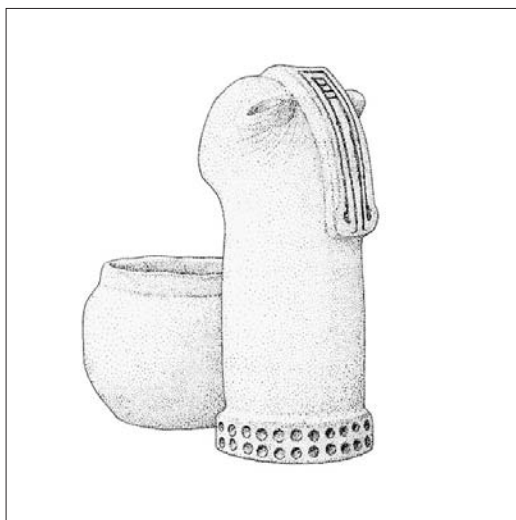

Fig. 2. Stålboms (1998 fig. 112–113) rekonstruktion af genstanden fra Pryssgården og dens formodede kontekst. —Stålbom's reconstruction of the object from Pryssgården and it's conjectured context.

AMS-datering på noget af de nævnte sådeskorn. Det er dog ikke uvæsentligt at datere en kontekst, der tillægges så stor betydning. Hvis man ikke vil datere kornet, fordi associationen ikke er sikker, må det skrives.

Uden at det er helt klart hvad som bestemmer tolkningen er det næsten indlysende at med nutidens holdning til fortidens affald bliver gruben opfattet som en offergrube: »tolkningen förefaller inte avlägsen» (Stålbom 1998, s. 131). Det er ikke det mest overbevisende argument, jeg har set og vel næppe et tilfredsstillende. Der bør være tungtvejende argumenter for at tolke et anlæg som en offergrube, da tolkningen medfører et sæt væsentlige opfattelser af grubens kontekst. I en ældre tradition ville gruben blive opfattet som en typisk affaldsgrube, hvor ting havnede mere eller mindre tilfældigt.

En rekonstruktion (fig. 2; Stålbom 1998 fig. 112–113) viser ikke alene denne lerting, men tillige et lerkar – det usædvanligt lille, hele kar (Stålbom 1998 fig. 111b) der stammer fra bundlaget – i en funktionel sammenstilling, som nu går igen i den ene publikation efter den anden (f.x. Fredell 2003, s. 89, fig. 4:10) som får en præcis datering til 902–807 (Kaliff 1999, s. 59).

Uden specifik oplysning om miniaturrekarrets fysiske association med cylinderen – lå de begge i bundlaget? – er der vel ingen grund til specielt at forbinde netop dette ene lerkar og lercylinderen – ud over at de begge er usædvanlige? Tværtimod står der jo i teksten, at karret lå i bundlaget, mens cylinderens stumper lå spredt i anlægget (incl. bundlaget?).

Genstanden fig. 1 karakteriseres som unik. Den forstås som en figurine og sættes ind i et nordeuropæisk perspektiv og forklares som en sammensmeltning af den sydsandinaviske yngre bronzealders figuriner (af bronze) og de pommerelske ansigtsurner samt en 20 cm høj lerfigurine fra Deszczno i Lausitzkulturen (Gediga 1970 fig. 1a; Mellink & Filip 1974, Abb. 344; den bevarede af to ens) med et lerkar i hænderne. Denne skulle give den bedste analogi til Pryssgård-cylinderen.

Lausitzfigurinen fra Deszczno tolkes som en gudinde (hvorfor? Kossack 1999 gør det ikke) – en regn- og vandguddom forbundet med frugtbarhedskult (Stålbom 1998, s. 132). Minikarret og »figurinen» fra Pryssgården skal være elementer, som repræsenterer denne gudinde. Hvis forholdet på Lausitzfigurinen er blot nogenlunde naturtro, hvilket man kan finde støtte til i andre figuriner med lerkar i hænderne rundt i verdenen, taler vi ikke om et miniaturrekar men om et kar af normal størrelse, formentlig indholdende en væske, måske blot vand, der til alle tider har haft større betydning end vi i vort forvante liv til daglig tænker. Hvor er da forbindelsen mellem »figurine» og miniaturrekar? De anførte paralleler dækker et tidsrum på mindst 500 år. Det giver i bedste fald dateringer, som spænder over per. IV til førromersk jernalder I.

Et blæsebælgsmundstykke

Men hvad er genstanden, udover at være unik? Ja, for udgraveren og alle dem som viderebringer den originale illustration i deres egne afhandlinger er den en »figurine» – hvad så ellers det betyder. Dermed åbnes for tolkninger af den som idéimport (Kaliff 1999, s. 59), hvilket forudsætter, at tolkningen som figurine er korrekt, og at konteksten er sikker.

Må jeg komme med et alternativ? Så vidt jeg kan se på billederne, drejer det sig om en klas-

sisk broncealders oldsagtype, en »tuyère», d.v.s. et blæsebælgsmundstykke med den typiske vinkelbøjede tud. Bøjningen af den smalle ende opfattes som betinget af ønsket om at undgå direkte kontakt mellem bælgens og den stærke varme, som bælgens luft jo helst skulle generere i ilden i de trækul, som bælgens skal bringe op på de ønskede ca 1000 grader til smeltning af bronze (fig. 3).

Godt nok er denne tuyèretype sjælden, men den kendes dog både fra Mellem- og Vesteuropa (Oldeberg 1942, s. 133 ff, fig. 268f; Tylecote 1976, s. 17 ff, fig. 17-18 & 22-23; Buck 1979, liste 70b; Jockenhövel 1980, Taf. 99; Bukowski 1982, s. 137; Ostoja-Zagorski 1982; Probst 1996, s. 364 f; Giardino 1998, s. 305 ff, fig. 2b; Lasek 2001 Taf. 18.21) og Danmark (Thrane 1980; 1993 fig. 10; Pedersen 1987, s. 140; Jensen 2002, s. 366) – og såmænd også fra Sverige (Björhem & Säfvestad 1993, s. 78 f, fig. 98). Det flotteste eksempel er fundet i Velem St. Vid i Ungarn, en meget rig boplads især fra yngre broncealder (Miske 1908), men også andre velbevarede eksemplarer kendes, nogle med zoomorf tud (Museum Halle 63:105 Polleben). Et ukomplet kort findes hos Roden 1988 Abb. 15.

De fleste tuyères er ukomplette, men da formen og størrelsen synes ret konstant er en typebestemmelse uproblematisk når blot stumper af de karakteriske dele er bevaret. En funktionsbestemmelse kan foretages alene ud fra formen. På de bevarede stykker er det, så vidt jeg ved, svært eller sjældent at se de kraftige varmespor, som man egentlig skulle forvente på tuyèrespidserne.

I broncealderen, hvor behovet for blæsebælg åbenbart opstod, klarede man sig gennem de første mange generationer med ganske små tragtformede tuyères af ler. De må være beregnet til meget koncentreret indpustning og optræder somme tider i mængder. De kendes fra Levanten til Mellemeuropa i stort samme form og størrelse (Jockenhövel 1985; Kłosińska 1997 Pl. XXIV, 1-2).

Først i løbet af yngre broncealder erstattes disse små mundstykker af de større med den vinkelbøjede tud. En præcis datering af fornyelsen er det svært at foretage, da det som nævnt ikke er mange fund og slet ikke mange veldate-

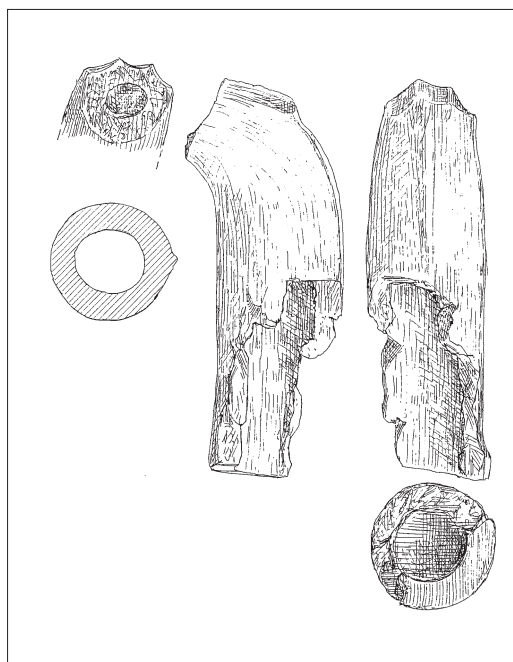

Fig. 3. Tuyère fra affaldsgrube, yngre broncealders periode VI, på Flædemosegård på Stevns i Danmark (Thrane 1980, fig. 10). 18,5 cm lang, diameter 6 cm. – A Late Bronze Age (period VI) bellows nozzle from Flædemosegård on Zealand.

rede kontekster vi har at gøre med. Det sker formentlig i løbet af ældre urnemarkstid.

Udformningen af den bøjede ende varierer fra amorf til tydeligt zoomorf. Det sidste er dog undtagelsen. Når noget formes for at ligne menneske eller dyr er det indlysende at der er tænkt over hvorfor netop denne genstand skulle have sådan en form. Den har fået tillagt en symbolik som vi med vort rationelle intellekt kan have svært ved at forstå. Dermed er tingen dog ikke blevet til en guddom eller et gudebillede. I tidens løb har der været mange former for »animisme» og levendegørelse af naturfænomener.

Hvorfor en tuyère skulle ligne et dyr – en hest er vel det bedste bud (f.x. Jensen 2002, s. 366) – er ikke indlysende. At den stærke varme og det brændende lys ved blæsebælgens hjælp må være skræmmende og spændende og dybt overvældende, er vel klart. Hest, himmel, torden, lyn, sol, varme kan være associationer, der

for bronzealderens mennesker var indlysende. Udformningen af blæsebælgstudene kan være et forsøg på at påvirke disse vældige kræfter, men mere end »kan» når vi ikke.

I Danmark kender vi ingen af de små, tidlige mundstykker, men flere af de klassiske yngre bronzealders tuyères (Neergaard 1908 og de ovenfor nævnte steder). Her findes de i »affaldsgruber», d.v.s. sammen med potteskår, knogler og flint, men uden at nogen har tænkt i offerbaner af den grund (Thrane 1980; Pedersen 1987).

Det kunne være interessant at gennemgå de klassiske »støbefund» fra Skälby o.s.v. (Oldeberg 1960) for at se om der kan identificeres rester af tuyères. De burde egentlig være der som væsentlige elementer i broncestøbeprocessen, og i Håg er der stumper (Neergaard 1908). I betragtning af, hvor svært det kan være at skelne støbeformstumper i et bopladsmateriale, er det sandsynligt, at også mundstykkestumper kan gemme sig uidentificerede i mangt et bopladsfund fra yngre bronzealder. Indtil vi har sådanne indicier, kan det virke sandsynligt, at tuyères fik en særlig behandling, endda at ubrugte stykker kunne havne i gruber, hvor der ikke er andre elementer med relation til støbeprocessen – som det åbenbart er tilfældet i Pryssgården. Herfra og til at gøre mundstykkerne til figuriner per se og til offergaver er der imidlertid et eller rettere flere skridt. Det er disse skridt, som kræver nøje overvejelse.

Afslutning

Lighed er et arkæologisk grundprincip, men kræver nogle exakte lighedselementer, før ligheden kan bruges til at argumentere for en forbindelse mellem de hinanden lignende fænomener. Vage ligheder leder på afveje og er i hvert fald uvidenskabelige og uden slagkraft. En argumentation, der alene består i en henvisning til en helt anden form og genstandstype, er endnu mindre overbevisende,

Hypotheser er naturligvis vejen frem. Uden nye hypotheser kommer der ingen nye spørgsmål til materialet, og uden dem når vi ikke videre end Montelius. Hypotheser har det imidlertid med at blive selvbekræftende i den intellektuelle proces. I den hypothesesdannelse, jeg

ser ved Pryssgården, savner jeg et element, som jeg sent blev opmærksom på. I naturvidenskab opfattes det som en selvfølge. Det er »the method of multiple hypotheses» (Chamberlin 1965). Det er muligt at jeg tager fejl, og at man har været igennem processen, men det fremgår i hvert fald ikke af de trykte tekster. Det er sundt for den enkelte forsker at kritisere sine egne hypotheser, men det er svært, når man nu har fået en god idé. Det vil også standse en del af de løse hypotheser som sendes ud, og som lever deres eget liv – faget til skade.

Vi danskere ser på mange måder op til svensk arkæologi. Ikke mindst er vi misundelige over de mange midler der kan anvendes til naturvidenskabelig indsats og over den strøm af publikationer der udgår fra de tusinder af exploateringsgravninger. Somme tider er der imidlertid et misforhold mellem de store ressourcer, der bruges i felten, og den dokumentation som præsenteres i bøgerne som den endelige sandhed om pladserne og deres kontekster. Det kan kritiseres med rette at vi ikke kan følge med i publikationen af nødgravningerne her i Danmark, f.x. Thrane 1991. Men når vi endelig får arbejdet os gennem beretningerne og publicerer resultaterne, synes jeg vi gør kollegerne en bedre tjeneste ved at fremlægge dokumentationen mere udførligt. Vi skal jo hele tiden huske på, at vi destruerer den primære kilde ved udgravningen og erstatter den med en ny, sekundær kilde. Det er denne sekundære kilde – beretningen og dokumentationen af iagttagelserne – som bliver stående for eftertiden. Derfor er det afgørende vigtigt, at den bliver fuldstændig. Hvor fyldestgørende den bliver, afhænger naturligvis af kvaliteten af feltarbejdet.

Jeg har valgt dette eksempel, fordi jeg mener at kunne komme med en rimelig korrektur til den fremlagte tolkning.

Referencer

- Björhem, N. & Säfvestad, U., 1993. *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmö.
 Borna-Ahlkvist, L., 2000. *Hällristarnas hem*. Malmö.
 Borna-Ahlkvist, L.; Lindgren-Hertz, L. & Stålbom, U., 1998. *Pryssgården från stenålder till medeltid*. UV Linköping rapport 1998:13. Linköping.
 Buck, W., 1979. Die Billendorfer Gruppe. *Veröff. des Museums f. Ur- & Frühgeschichte Potsdam* 13. Berlin.

- Bukowski, Z., 1982. Ergebnisse der Forschungsarbeiten in der Siedlung der Lausitzer Kultur in Grzybiany, Wojewodschaft Legnica. Chropovsky, B. & Herrmann, J. (red.). *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Europa*. Berlin.
- Chamberlin, T.C., 1965. The method of multiple working hypotheses. *Science* 148.
- Coblenz, W., 1967. Zu den bronzezeitlichen Metallfunden von der Heidenschanze in Dresden-Coschütz und ihrer Rolle bei der zeitlichen und funktionellen Deutung der Burgen der Lausitzer Kultur. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 16/17. Dresden.
- Fredell, Å., 2003. *Bildbroar*. Göteborg.
- Gediga, B., 1970. *Motywy figuralne w sztuce Ludnosci Kultury Luzyckiej*. Wrocław.
- 1982. Metalurgia brazu w kulture luzyckiej na Slasku. *Pamiętnik Museum Miedzi* 1. Legnica.
- Giardino, C., 1998. *I metalli nel mondo antico*. Roma.
- Jensen, J., 2002. *Danmarks Oldtid 2. Bronzealderen*. København.
- Jockenhövel, A., 1980. *Die Rasiermesser in Westeuropa*. PBF VIII:3. München.
- 1985. Bemerkungen zur Verbreitung der älterbronzezeitlichen Tondüsen in Mitteleuropa. *Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa*. Warszawa.
- 1986. Bemerkungen zur Frage der Metallverarbeitung in der »Wasserburg« Buchau. *Germania* 64. Mainz.
- Kaliff, A., 1999. *Arkeologi i Östergötland*. Uppsala.
- Kłosińska, E., 1997. *Starszy okres epoki brazu w dorzeczu Warty*. Wrocław.
- Kossack, G., 1999. *Religiöses Denken in dinglicher und bildlicher Überlieferung Alteuropas aus der Spätbronze- und frühen Eisenzeit (9.-6. Jahrhundert v. Chr. Geb.)*. Bayer. Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse, Abhandl. N.F. 116. München.
- Lasek, I., 2001. *Epoka brazu na pograniczu slasko-wielkopolskim*. Wrocław.
- Lindgren-Hertz, L. & Stålbom, U., 1998. *Pryssgården*. Rapport UV Linköping 1998:13. Riksantikvarieämbetet.
- Mellink, M.J. & Filip, J., 1974. *Frühe Stufen der Kunst*. Berlin.
- von Miske, J., 1908, *Die Prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid I*. Wien.
- Neergaard, C., 1908. Haag-Fundet. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed* 1908. København.
- Oldeberg, A., 1942. *Metallteknik under förhistorisk tid* 1. Stockholm.
- 1960. *Skälbyfyndet*. Antikvariskt arkiv 15. KVHAA. Stockholm.
- Ostaja-Zagorski, J., 1982. Metalurgia brazu okresow poznobrazowiego i halszackiego w Polnocno-Wschodniej Wielkopolsce i na Kujawach. *Pamiętnik Muzeum Miedzi* 1. Legnica.
- Pedersen, J.Å., 1987. En omrejsende håndværker fra bronzealderen. *Danmarks længste udgravning*. Herning.
- Pietsch, A., 1971. Bronzeschmelzstätte aus der Heidenschanze in Dresden-Coschütz, *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 19. Dresden.
- Probst, E., 1996. *Deutschland in der Bronzezeit. Bauern, Bronzegiesser und Burgherren zwischen Nordsee und Alpen*. München.
- Roden, C., 1988. Blasrohrdüsen. *Der Anschnitt* 40. Bochum.
- Simon, K., 1982. *Hallstattzeit in Ostthüringen*. Halle.
- 1985. Bronzemetallurgie der Hallstattzeit an Saale und mittlere Elbe. Horst, F. & Krüger, B. (ed.). *Produktivkräfte und Produktionsverhältnisse in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*. Berlin.
- 1992. Ein Schmelzofen der späten Bronzezeit aus dem sächsischen Vogtland. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 35. Stuttgart.
- Stålbom, U., 1995. Hus, gropar och fynd. Larsson, M. & Toll, A. (ed.). *Samhällstruktur och förändring under bronsåldern*. Norrköping.
- 1997. Figurinen från Pryssgården. *Fornvännen* 92.
- 1998. Fynden från Pryssgården. Borna-Ahlkvist, H. et al. *Pryssgården*. Linköping.
- Thrane, H., 1980. En boplads fra bronzealderens slutning fra Flødemose på Stevns. *Historisk samfund for Præstø amt Årbog* 1979–80. Præstø.
- 1991. Status 1991. Thrane H. (ed.). *Dansk forhistorisk arkæologi – gennem de sidste 25 år, nu og i 2001*. Odense.
- 1993. 8 fynske bronzealderlurer og nogle lerstumper. *Fynske Minder* 1993. Odense.
- Tylecote, R.F., 1976. *A history of metallurgy*. London.
- Weisgerber, W. & Roden, C., 1998. Gebläse. *Hoops Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 10. Berlin.

Henrik Thrane

Moesgård

DK-8270 Højbjerg

Danmark

farkht@hum.au.dk